

Davor Kovačić

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

STJEPAN VUKOVAC – OSJEČKI GRADONAČELNIK U VLADI NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE 1941. GODINE

UDK 929 Vukovac, S.:328(497.5)''1941''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. 1. 2006.

O Stjepanu Vukovcu, osječkom gradonačelniku i pomoćniku ministra unutrašnjih poslova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koji je ubrzo podnio ostavku na taj položaj, u hrvatskoj historiografiji dosada se vrlo malo pisalo. U članku je na temelju arhivskog gradiva prikazana uloga i djelovanje osječkog gradonačelnika Stjepana Vukovca u vrijeme uspostave Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. godine. Posebna je pozornost posvećena njegovom ulasku i djelovanju u vladi NDH te razlozima koji su doveli do njegove ostavke u lipnju 1941. godine.

Ključne riječi: Stjepan Vukovac, Osijek, Nezavisna Država Hrvatska, ministarstvo unutrašnjih poslova.

Uvod

Stjepan Vukovac rodio se je u Slunju 18. kolovoza 1895. godine. Osnovnu školu polazio je u Ogulinu, Karlovcu i Zagrebu, a realnu gimnaziju u Zagrebu i Osijeku. U lipnju 1913. godine nakon odlično položene mature upisao se je na Visoku tehničku školu u Beču, ali je uskoro morao taj studij napustiti jer mu je kao politički nepoćudnom uskraćena stipendija. Naime, još u gimnazijskim danima S. Vukovac je sudjelovao u demonstracijama protiv nasilnog režima bana Slavka Cuvaja u Hrvatskoj i držao zabranjene političke književne referate na đačkim posijelima. Poslije napuštanja studija u Beču upisao se je na Pravni fakultet u Zagrebu, gdje mu se je studij stalno ispreplitao s vojničkom službom u kojoj je bio tretiran kao politički sumnjiv i protuvojnički nastrojen i pozivan na odgovornost zbog, kako je sam istaknuo, zatajivanja poznavanja njemačkog jezika i ćirilicnog pisma, ali na bojištima u Prvom svjetskom ratu nije dospio. U tom vremenu Vukovac je djelovao kao politički vođa hrvatskih sveučilištaraca i osnivač i organizator «Jugoslavenske omladinske lige» koja je težila za ujedinjenjem svih južnih Slavena, uključivo i Bugara. U proljeće 1918. godine u Pragu Vukovac je kao

predsjednik «Hrvatskog akademskog podpornog društva» (pri čemu je zagrebačko Sveučilište bilo jedino koje je tada djelovalo na slavenskom jugu) sudjelovao i održao govor na čelu izaslanstva jugoslavenskih studenata na Kongresu potlačenih naroda bivše Austro-Ugarske monarhije. Na poticaj tadašnjeg bana Matka Laginje dvadesetih godina prošlog stoljeća Vukovac je stupio kao mladi pravnik u državnu službu. Političkim strankama za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nije pripadao jer je zastupao stajalište depolitizacije upravnog aparata.

Slom Kraljevine Jugoslavije zatekao ga je kao aktivnog savjetnika banske vlasti za unutarnje poslove u Zagrebu, i ujedno je bio detaširan za povjerenika i poslije gradonačelnika u Osijeku.¹

Poslije državnog udara od 27. ožujka 1941. godine kojima je oborena jugoslavenska vlada Cvetković-Maček, koja je pristupila Trojnom paktu, u travnju 1941. godine sile Osovine napale su Kraljevinu Jugoslaviju. Ubrzo poslije napada koji je započeo 6. travnja 1941. godine, vojska i sustav obrane Kraljevine Jugoslavije su se raspali, a vlada i kralj napustili su zemlju.

Prilike u gradu Osijeku u vrijeme uspostave NDH u travnju 1941. godine

Dana 10. travnja 1941. godine u Zagreb su ušle njemačke postrojbe, a istoga dana Slavko Kvaternik je u ime vođe ustaškog pokreta Ante Pavelića, na zagrebačkoj radiopostaji u Vlaškoj ulici proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske. Odmah nakon toga pročitana je i izjava Vladka Mačeka kojom on poziva hrvatski narod, pristaše HSS i niže organe vlasti da surađuju s novom vladom.² Objava Slavka Kvaternika o stvaranju samostalne države nije bio nikakav vojni udar, niti je Kvaternik naginjao nekom nasilnom rješenju, već je želio iz Mačekovih ruku mirno preuzeti upravnu vlast.³

¹ Nakon sklapanja sporazuma Cvetković-Maček i stvaranja nove upravne jedinice Banovine Hrvatske slijedile su velike promjene u upravi. Odmah po prijenosu ovlasti na Banovinu, započelo se s preustrojem nižih upravnih tijela i raspuštanjem gradskih vijeća i razrješenjem predsjednika gradskih općina (osim Zagreba, za koji je trebala posebna punomoć). Usp. Suzana LEČEK, Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939, *Scrinia Slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Slavonski Brod, svezak 5, 2005., 239.; Stjepan SRŠAN, *Povijest Osijeka – sažeti pregled, Povijesni arhiv u Osijeku*, Osijek 1996.

² Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987, 154. Usp. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, 1983., 387.

³ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, «Drama vojskovođe», *Časopis za suvremenu povijest* 3, Zagreb, 1996., 384. Kvaternik je izvršio dva proglašenja, jedno u Banskim dvorima, a drugo preko radija. Kvaternikov i Mačekov proglas označili su početak nove države. Pritom treba istaknuti da u literaturi i dalje postoje određene nejasnoće u redosljedu događaja. To se u prvom redu odnosi na Kvaternikovu tvrdnju da su bila dva proglašenja NDH. N. Kisić-Kolanović prihvaća Kvaternikovu tvrdnju o dva proglašenja, no brojni se radovi tog pitanja ili uopće ne dotiču, ili je u njima spomenut samo Kvaternikov proglas na radiopostaji Zagreb. Usp. Mario JAREB, *Razvoj i djelovanje ustaškog pokreta od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb, 2003., doktorska disertacija, 411.

U Osijeku je na dan Kvaternikova proglašenja 10. travnja 1941. godine jedna skupina ustaša na čelu s Antunom Hamšom, brijačkim obrtnikom iz Osijeka, oboružana puškama, bombama i revolverima ušla u redarstvenu zgradu, a da im se nitko od redarstvenih organa nije suprotstavio. Kada su banuli u redarstvenu zgradu tamo su pored šefa policije Branka Rašete zatekli nekoliko obavještajnih časnika i redarstvenih činovnika koji su svi bili u tzv. pripremi kao i tadašnjeg osječkog gradonačelnika Stjepana Vukovca te kotarskog predstojnika Štambuka. Naime, Vukovac je u to vrijeme stalno bio u doticaju sa šefom redarstva, koje je u Osijeku uzdržavano iz proračuna gradske općine. Jednako tako svakodnevno je bio i u doticaju s kotarskim predstojnikom jer su vremena bila burna, pa su se međusobno savjetovali i dogovarali, a imali su takve upute i od organa banske vlasti u Zagrebu.⁴

Treba istaknuti da su opisani događaji početkom 1941. godine, a osobito pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu i Simovićev puč, i u Osijeku izazvali u dijelu građanskih stranaka nedoumice i zbunjenost.⁵

Njihov predvodnik A. Hamš tada je podviknuo «ŽAP» (Živio Ante Pavelić), podignuo desnu ruku u vis i prema riječima S. Vukovca otprilike kazao: «Gospodine gradonačelniče, kako Vam je poznato, u Zagrebu je proglašena država hrvatska, a mi smo kao osječki ustaše preuzeli u Osijeku sada svu vlast i svi se imaju pokoravati našim odredbama». Priopćio je da «imaju točan popis svih javnih službenika, a napose šefova oblasti te da će svima saopćiti što trebaju raditi glede vršenja službe, dok će izdajnici biti smaknuti i privedeni zasluženoj kazni».⁶

Vukovac je tada upao Hamšu u riječ izjavom da mu nije poznato da je u Zagrebu proglašena Nezavisna Država Hrvatska, a još manje da mu je poznato da bi u takvom slučaju on (A. Hamš) i njegova skupina bili legitimirani da u Osijeku preuzmu svu vlast u svoje ruke. Vukovac je još nadodao da mu je poznato da se u Zagrebu zbog političkih razloga u zatvoru nalaze Franjo Lukac i Kamilo Krvarić i neki drugi koji su glavni predstavnici osječkih ustaša koji su zbog toga i uhićeni. Hamš mu je tada odgovorio da on zna bolje od njega svoja prava i dužnosti te da će oni sada odmah preuzeti na licu mjesta i redarstvenu vlast. Vukovac je tada telefonom nazvao kabinet bana u Zagrebu. Tom je prigodom dobio pukovnika Slavka Kvaternika i premda ga nije poznavao niti je s njim ikada ranije razgovarao, predočio mu je zbivanja u redarstvenoj zgradi u Osijeku. Vukovac je tom prilikom Kvaterniku napomenuo da u Osijeku još nema njemačke vojske, niti se zna koliko je u tom

⁴ Hrvatski državni arhiv (HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (RSUP SRH SDS), 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 522.

⁵ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, autori Ive Mažuran...<et al.>, 281.

⁶ Hrvatski državni arhiv (HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (RSUP SRH SDS), 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 522.

trenutku daleko od Osijeka te da smatra da Hamš i njegova skupina, ne mogu u gradu s tako kompliciranim upravno-političkim odnosima i mješovitim pučanstvom, kako nacionalnom tako i po vjeroispovijesti (Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari, Židovi, muslimani) obavljati nikakvu državničku i upravnu vlast.⁷ Tom prilikom je Vukovac istaknuo da ukoliko se u Osijeku želi spriječiti krvoproliće, pa čak i mogući građanski rat, potrebno je da se do daljnega obavljanje odgovarajućih državnih i uredskih poslova povjeri svima onima koji su ih i do sada obavljali. Vukovac je izrazio spremnost da kao iskusan upravnik u svako doba pomogne savjetom i snosi odgovornost za sva zbivanja, ali pod uvjetom da ima odlučnu ingerenciju na razvoj stvari u gradu Osijeku.⁸

Vukovac je nadodao «da u gradu Osijeku štacioniraju još redovite jugoslavenske vojne jedinice u punoj ratnoj spremi i takvo stanje zahtjeva znalacki i do skrajnosti taktički postupak». Na Vukovčevo izlaganje Slavko Kvaternik je doslovno uzvratio sljedeće: «U cijelosti se slažem sa tvojim prijedlozima (rekao je tvojim premda do tada nikada nije vidio niti čuo Vukovca), a Hamš i drugovi neka uzmu na znanje da ja mijenjam sve prijašnje dispozicije koje su za njih postojale». Kvaternik je tada naredio da se do povratka Franje Lukca⁹ i Kamila Krvarića, glavnih predstavnika osječkih ustaša koji su zbog toga ranije bili uhićeni te su se još nalazili u Zagrebu, za cjelokupno stanje reda i mira u gradu odgovara gradonačelnik S. Vukovac te mu poručio da pazi što radi, «jer svaka pogreška može stajati glave». Zatim je Kvaternik na telefon pozvao Hamša s kojim je vrlo kratko razgovarao. Hamš se poslije razgovora obratio Vukovcu riječima: «Po nalogu, koji sam upravo dobio zapovijedajte, a mi ćemo se pokoravati i slušati». Vukovac je tada uzvratio: «Eto vidite kako je, stvari stoje drugačije nego što ste ih vi htjeli predočiti i nemojte u ovako burnim vremenima otimati se za vlast, kada tu treba mnogo štošta znati, pa da još uvijek ne budemo sigurni da grad Osijek neće zaplivati u plamenu i krvi».¹⁰

Hamš i njegova skupina je tada zahtijevala da Vukovac zajedno s njima pretrese popis o otpuštanju i kažnjavanju činovnika. Vukovac je to pokušao

⁷ Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Osijeku je rimokatolika (većinom Hrvata) bilo 75,19 %, pravoslavnih (uglavnom Srba) 14,58 %, Židova 6,06 %, evangelika 2,60 % muslimana 1,08%. Usp. Zdravko DIZDAR, Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.), *Scrinia Slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Slavonski Brod, svezak 5, 2005., 204.

⁸ Hrvatski državni arhiv (HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (RSUP SRH SDS), 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54, 523.

⁹ Franjo Lukac je u ljeto 1941. godine imenovan ustaškim pukovnikom te je ujedno postavljen za glavara Glavnog stožera Ustaške vojnice. Usp. *Ustaša*, br. 3, 3. 7. 1941.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv (HDA), Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (RSUP SRH SDS), 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54, 523.

izbjeći govoreći da sada o tome ne može biti govora nego da će o tome nastaviti kasnije razgovarati. Na tom Hamšovom popisu o uhićenju i kažnjavanju službenika na prvom mjestu je bio šef policije Branko Rašeta. Vukovac je tada zaključio da mu ljudska i upravnička dužnost nalaže da Rašetu štiti te da s njim cijelu noć ostane u redarstvenoj zgradi i da poslije bude čuvan od pouzdanih ljudi od svakog nasilnog odvođenja. A. Hamš i skupina ustaša su se nakon poduzetih objašnjavanja pokorili toj odluci te su napustili redarstvenu zgradu. Sutradan, 11. travnja 1941. godine gradonačelnik Stjepan Vukovac imenovan je «vrhovnim upravnim organom i predstavnikom vlade za grad i kotar Osijek».¹¹ U lipnju 1941. godine teritorij NDH je zakonskom odredbom o velikim župama podijeljen na 22 velike župe i grad Zagreb.¹² Za vrijeme NDH Osijek je od 1941. do 1945. godine bio sjedište Velike župe Baranja.¹³

Nakon proglašenja Slavka Kvaternika o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske ustaše su poduzele akciju za preuzimanje vlasti i u drugim mjestima u Slavoniji i Srijemu. Tako je Hrvatski list već 11. travnja 1941. godine donio vijest da su ustaše preuzele vlast u Vukovaru, Srijemskoj Mitrovici i Iloku. Prema raspoloživim podacima ustaška skupina u Vukovaru imala je već 11. travnja 1941. godine vezu s vlastima u Zagrebu. Istoga dana iz Vukovara je javljeno telefonom ustaši Antunu Matkoviću u Iloku da je po nalogu iz Zagreba imenovan «stožernikom ustaša sa zadatkom da preuzme u Iloku svu vlast». Po nalogu Slavka Kvaternika ustaška skupina u Slavonskoj Požezi preuzela je vlast u noći između 10. i 11. travnja 1941. godine, a ustaša Ivan Starčević je imenovan za povjerenika na području srednje Slavonije. U Vinkovcima je odmah nakon proglašenja o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske osnovan Ustaški stan te su pozvani vojni zapovjednici u Vinkovcima

¹¹ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb, 1977., 79

¹² *Narodne novine*, 10.VI. 1941. Još u emigraciji Pavelić je stvorio plan da se državno područje NDH politički podijeli na ustaške stožere, logore i tabore, a u upravnom pogledu na velike župe, kotarske oblasti i općine. U pogledu područja i kompetencija kotarske oblasti i općine ostale su kao i dosada, dok je kao novost bila uvedena Velika župa kao druga instanca između prvostupanjskih oblasti (kotarske oblasti i gradskog poglavarstva) i ministarstva. Župe su stara hrvatska upravna institucija koje su bile u prvo vrijeme puno manje, pa je stoga sada stavljen naziv Velika župa jer su nove obuhvatile veliko područje. Nakon osnutka ministarstva unutarnjih poslova pristupilo se je odmah likvidaciji banovinskih vlasti u Banjaluci i Sarajevu, dok je za dio dunavske banovine (Srijem) čije je sjedište ostalo izvan hrvatskog državnog područja bio imenovan posebni povjerenik sa sjedištem u Vinkovcima. U međuvremenu dok nisu bile osnovane i organizirane Velike župe te imenovani Veliki župani nije bilo srednje vlasti između prvostupanjških upravnih oblasti i ministarstva, pa su ove neposredno komunicirale sa svojim ministarstvom. Takvo stanje je potrajalo vrlo kratko vrijeme jer su do sredine 1941. godine osnovane Velike župe za cijelo državno područje i ovakvo upravno stanje je ostalo sve do sloma NDH. Opširnije o Velikim župama vidjeti: F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, 99.-106., Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske, Kratak pregled*. Zagreb, 1994., 70.-72.

¹³ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, autori Ive Mažuran...<et al.>, 281.

da se stave u službu Nezavisne Države Hrvatske.¹⁴ Na području Slavanskog Broda na dan proglašenja NDH skupina od tridesetak mjesnih ustaša i zaštitara, pod vodstvom Slavka Vrgoča provalila je u žandarmerijsku stanicu i pokupila šezdesetak pušaka koje su se tamo nalazile. Zaposjeli su Predstojništvo gradske policije i odatle u prvim danima postojanja NDH usmjevali daljnju aktivnost ustaških skupina u gradu i kotaru Slavonki Brod.¹⁵ Preuzimanjem vlasti u gradu je došlo do personalnih promjena. Iz upravnih i redarstvenih službi došlo je do otpuštanja onih osoba koji su se u ranijem razdoblju eksponirale u službi režima Kraljevine Jugoslavije. Među prvima su na udaru bili policijski agenti i žandari po nacionalnosti Srbi, ali i Hrvati koji su pripadali članstvu JRZ (Jugoslavenska radikalna zajednica).¹⁶

Odmah poslije uspostave NDH, odnosno 11. travnja 1941. godine, poslije podne zaredali su pozivi Radio Zagreba da se Vukovac smjesta javi kod povjerenika za unutrašnje poslove kod privremene vlade u Zagrebu dr. Milovana Žanića. Međutim, Vukovac se nije mogao odazvati jer je bio zauzet time što nije dopustio da o sudbini na stotine i tisuće razoružanih vojnika i oficira odlučuju ustaše. Naime, tada je prema Vukovčevom kazivanju, u Osijeku broj ustaša počeo brojčano rasti, odnosno «razni karijeristi i pljačkaši stali su se busati u prsa kao ustaše». Vukovac je tada u prostorijama starog Okružnog ureda za socijalno osiguranje u Osijeku preslušao na stotine ljudi, većinom iz Srijema, pa čak i iz Srbije, a i podosta Hrvata i Slovenaca. Vukovac je za sve te ljude pod osobnom odgovornošću zahtijevao i kontrolirao provedbu da se smjesta puste na slobodu i napuste Osijek.¹⁷

Njemačke jedinice ušle su u Osijek 11. travnja 1941. godine u poslijepodnevnim satima. U proglasu, izdanom istog dana, pozvano je stanovništvo da dočeka njemačku vojsku.¹⁸

---

¹⁴ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 79. Usp. Jefto ŠAŠIĆ, «Obavještajne službe Trećeg Reicha na području Hrvatske i posebno Slavonije u toku II. svjetskog rata», *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 5, Slavonki Brod 1967., 133.-164.

¹⁵ Slavica HREČKOVSKI, *Slavonki Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Slavonki Brod 1982. 22.-23.

¹⁶ Isto., 24. Prema pisanju *Hrvatskog lista* od 9. svibnja 1941., novi gradonačelnik, navedeni vođa slavonskobrodskih ustaša Slavko Vrgoč "imao je pune ruke posla" da dovede u red funkcioniranje upravnog aparata. Osnovni smisao je bio da se na dužnosti prime činovnici s preporukom ustaških organizacija te da se iz službe otpuštaju Srbi i Židovi, kao i Hrvati koji su okvalificirani kao "nepoćudni" za ustaški režim.

¹⁷ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1/44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 524. Potrebno je istaknuti da su tijekom travanjskog rata 1941. godine i neposredno nakon njega ostaci razbijene jugoslavenske vojske učinili širom Hrvatske i Bosne i Hercegovine razne pljačke i ubojstva. O tome je obavještavao tisak NDH, osobito lokalna glasila kao primjerice osječki *Novi list*, br. 104., 15. travnja 1941. godine. Usp. Zdravko DIZDAR, Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 1999., 155.

¹⁸ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 79.

Na poziv njemačke narodne skupine u Osijeku Vukovac prema vlastitom iskazu nije htio poći na Veliki petak u susret njemačkoj vojsci koja je sa zapada nadirala prema Osijeku. Navečer istog dana pozvan je u hotel «Grand» gdje je bilo privremeno sjedište vrhovnog štaba njemačke vojske. Tom prilikom ga je njemački zapovjednik grada (Vukovac mu ne spominje ime) obasuo prijekorima da je kroz ovo posljednje kritično vrijeme štitio u gradu sabotere i izdajice, među ostalima i šefa policije, Srbina. Prigovorio mu je i da se nije odazvao pozivima njemačke narodne skupine i dočekao njemačku vojsku koja je «došla u znaku oslobođenja Hrvata podjarmljenih Beogradu». Vukovac je otklonio njegove tvrdnje i naveo da je po svojoj dužnosti kao prvi građanin Osijeka morao ravnomjerno štititi interese svih slojeva pučanstva bez obzira na narodnost, vjeru i rasu. Na ove riječi ga je njemački zapovjednik prijetećim tonom upozorio da u tome i jest njegova drskost jer mu je malo prije bio predočen oglas u kojem Vukovac kao gradonačelnik poziva na slogu i suradnju sve građane kojima su na umu istinski narodni interesi i koje ne mogu dijeliti nikakve vjerske, narodnosne i rasne razlike.¹⁹

Vukovac je izjavio da su to njegova davna demokratska uvjerenja i da se u gradu kao što je Osijek s tako heterogenim stanovništvom i ne bi mogao sačuvati njegov ugled i autoritet nego samo u znaku objektivnog i pravednog postupanja.

Na zahtjev njemačkog zapovjednika da mu iznese podatke o označenim komunistima i Srbima u gradu i uopće osobama koje su se isticale kao protivnici Nijemaca Vukovac mu je rekao da su «uslijed ratnog stanja svi koji su imali nečistu savjest, već davno napustili Osijek». Vukovac je istaknuo da po njegovom uvjerenju nema u gradu nikakvih osoba čije bi se «subverzivne djelatnosti trebalo bojati i da su glavne poteškoće u tome da se «obuzdaju oni elementi koji žele kao ustaše da prigrabe svu vlast i čine pri tome i nepodopštine». Vukovac je istaknuo da je on službenik, a ne političar te da ga nije postavio ustaški režim, nego se na položaju gradonačelnika nalazi preko godinu dana, pa ako u ovakvim prilikama ne zadovoljava neka ga njemački zapovjednik smijeni. Njemački zapovjednik je odgovorio da smatra da Vukovac nije dorastao zadacima novog vremena i kritične ratne situacije, ali da još nije došlo do toga da ga se smijeni.²⁰

Stjepan Vukovac u vladi Nezavisne Države Hrvatske

Na prvi dan Uskrsa 1941. godine u Vukovčev ured ušla je skupina oboružanih ustaških mladića koja mu je po nalogu ustaše Štira poručila da je dužan odazvati se radio pozivima iz Zagreba te napustiti Osijek. Na drugi dan Uskrsa 1941. godine Vukovac je u pratnji oboružanih mladića u ustaškoj odori automobilom došao u Zagreb i odveden je u kabinet dr. Milovana Žanića na Gornjem gradu, kojeg je otprije površno poznao kao političara i

¹⁹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1/44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 525.

²⁰ Isto, 526.

advokata. Na Vukovčevo pitanje zašto je pozivan putem radija, Žanić je tražio da objasni zašto je stigao s tolikim zakašnjenjem. Vukovac mu je opisao prilike u Osijeku koje su zahtijevale njegovu nazočnost ako se nije željelo da tamo zavlada potpuna anarhija i građanski rat. Dr. Žanić mu je odgovorio da je u Osijeku Lukac i da je od trenutka njegovog povratka u Osijek Vukovčeva činovnička dužnost bila da se odmah pokori uzastopnim službenim pozivima, jer on kao povjerenik ne može sam svladavati na prijelomu ovih burnih događaja sve poslove i da treba nekoga «koje verziran u upravničkoj struci da mu bude na pomoći». Žanić je tom prilikom odredio da se dok ne stigne Pavelić Vukovac ima zadržati u njegovom kabinetu kao pomoćnik i u tu službu smjestiti nastupiti jer je «on kraju svojih sila i mora se čestito ispraviti».²¹

Vukovac je upozorio Žanića da tu službu u promijenjenoj političkoj situaciji ne može prihvatiti već i zbog njegovih sukoba s Nijemcima u Osijeku, odnosno da je sasvim diskreditiran u očima Nijemaca i njihovih saveznika time što je kao gradonačelnik uporno bojkotirao Društvo prijatelja Njemačke, kojem ne samo da nije stao na čelo, nego se nije u njega niti učlanio niti bio nazočan niti jednoj njegovoj priredbi. Osim toga Vukovac je dr. Žaniću skrenuo pozornost da je cijelog svog života počevši od gimnazijskih dana, pa do svog mjesta gradonačelnika u Osijeku uvijek otvoreno zastupao načela demokracije, čovjekoljublja i slavenske uzajamnosti, što se neće dovesti u sklad sa smjernicama nove politike koja se oslanja na fašizam.

Nakon ove rasprave dr. Žanić je pustio Vukovca uz nalog da se sutra ujutro pojavi kod njega. Sljedećeg dana, odnosno te noći pred zoru dovezao se iz Karlovca u Zagreb Ante Pavelić sa svojom pratnjom. Vukovca je dočekao dr. Žanić rekavši mu: «:::dr. Andrija Artuković želi s vama razgovarati. On je naime noćas stigao s poglavnikom i čini se da neću ja biti ministar unutarnjih poslova, nego baš dr. Artuković». Naime, Slavko Kvaternik je 12. travnja imenovao Hrvatsko državno vodstvo, u kojem je povjerenikom za unutrašnje poslove imenovan dr. Milovan Žanić. Sve su upravne poslove i dalje prema njegovim zapovijedima obavljali odjeli banske vlasti.²² Naredbe, odredbe, proglašene vezane uz djelokrug rada unutrašnjih poslova u ovom razdoblju je potpisivao poglavnikov povjerenik za unutrašnje poslove dr. Žanić. Ta su imenovanja bila izvršena prije dolaska Ante Pavelića u Zagreb 15. travnja 1941. godine rano ujutro. Još na putu iz Karlovca u Zagreb, 15. travnja, Ante Pavelić je imenovao Andriju Artukovića posebnim povjerenikom za cjelokupnu javnu sigurnost i unutrašnju upravu u NDH.²³

²¹ Isto, 527.

²² *Narodne novine*, br. 1., 11. travanj 1941. godine. 11. travnja 1941. godine iz Kabineta zamjenika Poglavnika izdana je naredba da će do konstituiranja vlade hrvatske države sve upravne poslove obavljati odjeli Banske vlasti.

²³ Artuković je u Zagreb iz Njemačke stigao avionom 12. travnja 1941. godine, *Obzor*, 13. IV 1941. Pavelić je s ustašama emigrantima prešao jugoslavensko-talijansko granicu 13. IV. 1941. godine. Pavelićev put do hrvatske granice i svi problemi koji su pritom iskrslili (odnosi s

Domovinsko ustaško vodstvo predvidjelo je pak da će ministrom unutrašnjih poslova postati dr. Milovan Žanić, a njegovim pomoćnikom za unutrašnju upravu trebao je biti imenovan upravni činovnik i tadašnji gradonačelnik grada Osijeka dr. Stjepan Vukovac. Slavko Kvaternik popustio je Paveliću i 16. travnja 1941. godine u prvoj je hrvatskoj vladi ministar unutrašnjih poslova postao dr. Andrija Artuković. Treba istaći da s Pavelićevim dolaskom, odnosno povratkom ustaške emigracije u zemlju te koncentracijom njenih najutjecajnijih pripadnika započinje u pravom smislu proces upornih nastojanja ustaša za političko i ideološko učvršćivanje vlastitih pozicija.²⁴

Zakonskom odredbom o «Državnoj vladi NDH», od 24. lipnja 1941. godine utvrđen je sastav vlade i nadležnost ministarstava.²⁵ Uz zakonodavno povjereništvo vlada je imala osam ministarstava, među njima i ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP). Istom zakonskom odredbom bila je precizirana nadležnost ministarstva unutrašnjih poslova u čiji je djelokrug uz ostalo ulazilo: «Briga za javni red i poredak, za osobnu i imovinsku sigurnost, za javno ćudoređe, sva unutarnja uprava ukoliko nije pojedinim zakonskim odredbama izričito predana u nadležnost drugih ministarstava, rasna politika, državljanstvo, državno pripadništvo, zavičajnost, očevitost građana, nadzor nad tiskopisima i slikopisima, nad društvima, skupštinama i sastancima. (...) oružništvo osim ustrojstva, stege, nastave i uprave te nadzor nad samoupravama (...) kao i svi oni državni poslovi koji se ni po kojem zakonskom propisu, a ni po sličnosti posla ne mogu uzeti u nadležnost kojeg drugog ministarstva».²⁶

Vukovca je primio Artuković koji mu je rekao da smatra da je njegova činovnička i rodoljubna dužnost da se primi službe pomoćnika ministra unutrašnjih poslova te da će se pokoravati samo nalogima Pavelića i Artukovića. Napomenuo je da mu je Vukovac prijeko potreban kao stručni savjetnik i napose za izradu pojedinih zakonskih odredaba i propisa. Kako je Vukovac pred Artukovićem zastupao isto stajalište kao i pred Žanićem, Artuković je rekao da je «kao činovnik dužan poslušnuti odredbe svojih pretpostavljenih» te da će ga odvesti Paveliću i da će od njega čuti što je potrebno. Pavelića je Vukovac poznavao još iz đачkih vremena, sa zagrebačkog sveučilišta, gdje je Pavelić bio poznat kao pravaški orijentiran. Kasnije kao mladi činovnik kod Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Vukovac je s Pavelićem par puta došao

---

Talijanima i Nijemcima, odnosno prvi pregovori s njihovim predstavnicima) opširno su opisani u postojećoj literaturi. Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1986, 403.-412; Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 312.-340; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001, 49.-53. M. Žanić je imenovan predsjednikom Zakonodavnog povjerenstva. Usp. «Hrvatski narod» od 15. travnja 1941. godine.

²⁴ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, «Zagreb i ustaška "Nezavisna država Hrvatska", *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb, 1971., 201.

²⁵ *Narodne novine*, 3. VI. 1945.

²⁶ *Narodne novine*, 24. VI. 1941.

u doticaj kada je Pavelić kao odvjetnik zastupao neke stranke, odnosno prijavljivao se kod njega kao voditelj rasprave u stvarima izgreda ili prometnih prekršaja.²⁷

U razgovoru s Vukovcem Pavelić mu je rekao «da je demokracija vrlo rastezljiv pojam, a u duši da je čak i on demokrat te da će politiku u Hrvatskoj voditi samo on, a drugi da će ga slijediti». Prema Vukovčevim riječima Pavelić mu je tada naložio da se pokorava njegovim nalogima i ministra unutrašnjih poslova dr. Artukovića i savjesno vrši dužnost pomoćnika ministra unutrašnjih poslova. Od Vukovca je tražio stručno poznavanje upravno-političkih poslova i nadzor nad pravilnim vršenjem tih poslova sa strane upravnog činovničkog aparata. Vukovac je u razgovoru s Pavelićem stalno odbijao mjesto pomoćnika u MUP-u izjavivši da ne može prihvatiti ponuđenu dužnost jer ona «po njegovom sudu eminentno ima politički značaj, dok je on po zvanju činovnik koji se bori za depolitizaciju uprave». Pavelić se na takve tvrdnje izjasnio da će i on kada prođu prvi i najteži trenuci u sređivanju hrvatskih prilika biti na stajalištu depolitizacije uprave, ali da to u ovom trenutku nije moguće. Prema vlastitom iskazu Vukovac je još neko vrijeme pokušao uvjeriti Pavelića da ne može prihvatiti ponuđenu dužnost, kada je Pavelić uzviknuo: «Dosta mi je toga. Na svoju dužnost!».²⁸

Razlog radi čega je Vukovac postavljen za pomoćnika ministra unutrašnjih poslova bio je u tome su se u prvim danima nakon uspostave NDH događala brojna nasilja i međusobna razračunavanja među samim činovnicima, odnosno službenicima jer su jedni druge optuživali da su «služili beogradskim diktaturama i da je sada došlo vrijeme da budu kažnjeni». Tako je neki viši savjetnik, prezimenom Placer bio premlaćen u Kabinetu samog doglavnika Slavka Kvaternika. Kvaternik je odlučio uvesti red među državne službenike, pa je tražio pogodnu osobu koja bi zavela red. Vukovca su predložili prijatelji ističući ga kao ispravnog činovnika, bez političke mrlje prema novoj vlasti, koji je bio zapostavljen od vlade dr. Ivana Šubašića.²⁹

Treba istaknuti da je poslije uspostave NDH posebnu teškoću predstavljalo organiziranje činovničkog upravnog kadra. Premda je isticao potrebu stvaranja novog kadra službenika, kao nosioca upravnog aparata, Pavelić je ipak bio primoran tražiti osnovu u bivšem banovinskom činovništvu. Vjerovao je da će se određenim «pročišćavanjem» bivšeg aparata podizati novi, ustaški upravni aparat. Zato je 22. travnja 1941. godine izdao odredbu u kojoj se među ostalim isticalo: «Svi činovnici i drugi službenici u službi države bivših banovina, ostalih samoupravnih tijela, ustanova i poduzeća državnih i samoupravnih tijela, svih ustanova javnog poretka, stavljaju se na slobodno raspolaganje nadležnom ministru. On ih može bez obrazloženja

²⁷ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 531.

²⁸ Isto, 533.

²⁹ Isto, 534.

otпустити, dići od službe, umiroviti, premještati bez njihove privole iz područja jednog ministarstva u drugo...».³⁰

Prvi Vukovčev korak na novoj dužnosti, bio je samo sat nakon razgovora s Pavelićem, kada je Artukovića (na njegovo veliko zaprepaštenje) zamolio da kod poglavnika iznese prijedlog da treba smjesta pustiti na slobodu komuniste koje je redarstvo toga dana uhitilo. Obrazložio je Artukoviću «da se ne može samo radi toga ljude lišavati slobode, dok se u isto vrijeme tvrdi da će u Hrvatskoj od sada vladati socijalna i gospodarska pravednost te se ističe da je Njemačka zauvijek uredila svoje račune sa Sovjetskim Savezom i da je to jedna od najvećih garancija da neće i ne može izgubiti rat i da će se s druge strane morati truditi da ukloni raznovrsnost između svojih i sovjetskih političkih koncepcija».³¹ Na Vukovčevo zauzimanje 15. travnja 1941. godine puštena je skupina komunista među kojima su bili Ivan Krndelj, Branko Vuinović i arhitekt Veljko Kauzlarić.³²

Na novoj dužnosti Vukovac je svakodnevno iznosio Artukoviću najkrupnije primjere, nepravde, nereda i zločina za koje je čuo i saznavao. Tako se je angažirao i u slučaju karlovačkog advokata dr. Vujčića. Naime, početkom svibnja 1941. godine u Karlovcu je skupina mlađih ustaša upala u stan dr. Vujčića, advokata, po nacionalnosti Srbina. U kancelariji su zapalili neke važnije spise, a advokata su odveli u obližnju šumu gdje su ga ubili i zakopali. Navodno je iza ovog ubojstva stajao dr. Ante Nikšić, jer su se kod dr. Vujčića nalazile razne mjenice i spisi koji bi da su bili objelodanjeni kompromitirali dr. Nikšića. Vukovac je u nekoliko navrata intervenirao kod ministra Artukovića koji ga je uvjeravao da će počinitelji biti kažnjeni. Ubojice su bile uhićene, ali se poslije saznalo da su bili pušteni na slobodu te im je savjetovano da se udalje iz Karlovca kako ne bi bili upadni.³³

³⁰ *Narodne novine*, 23. IV. 1941. Usp.F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 101.

³¹ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 227. Može se reći da su uhićenja u razdoblju do 22. lipnja 1941. godine tj. do dana napada Trećeg Reicha na Sovjetski Savez, na neki način bila prva etapa u akciji protiv komunista. U toj etapi koja je pokazivala neka svoja posebna obilježja bila je u određenom smislu vidljiva razlika u postupku prema komunistima Hrvatima i muslimanima od onih srpske nacionalnosti. Bilo je slučajeva da su komunisti hrvatske i muslimanske nacionalnosti ponegdje uvjetno pušteni iz zatvora, dok su komunisti, Srbi i Židovi gotovo redovito zatvarani u koncentracijske logore. Ova pojava nije značila neko pravilo, nego se uglavnom svodila na pojedine primjere, a češći su bili slučajevi uhićenja i zatvaranja komunista u pojedinim mjestima i područjima bez obzira na nacionalnu pripadnost. Do većih uhićenja u ovoj etapi, od onih koja su se kasnije provodila nije došlo zbog uzimanja u obzir njemačko-sovjetskog pakta o nenapadanju, o čemu je NDH na neki način trebala voditi računa. Napad Nijemaca na Sovjetski Savez označavao je vidljivi međaš u dotadašnjoj akciji vlasti NDH protiv komunista. Usp. Pavle GREGORIĆ, *Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu, sjećanja*, Slavonski Brod, 1969., 37.

³² Isto.

³³ Milan BEKIĆ, Ivo BUTKOVIĆ, Slavko GOLDSTEIN, *Okrug Karlovac 1941.*, Zagreb, 1965., 32.

Vukovac je u svom iskazu ustvrdio da dok je on bio u MUP-u nije bilo masovnog pokolja srpskog stanovništva na teritoriju NDH, već su se više događala individualna ubojstva pojedinih Srba, kao i Hrvata.³⁴

Kao karakterističan primjer intervencije dok je još bio na dužnosti, Vukovac je naveo slučaj kada je kod njega u ured došao ministar Artuković i zamolio ga da prema propisima zapregne novo postavljeno gradonačelnika grada Zagreba Ivana Wenera, jer on ne poznaje formalnosti oko toga i ne želi se petljati u te stvari.³⁵ Werner, koji je bio ugledni mesarski obrtnik i stari poglavnikov prijatelj, bio je potišten što ga je Artuković «predao» Vukovcu jer je smatrao, da je time «umanjeno njegovo dostojanstvo poglavnikovog intimnog prijatelja i starog ustaškog borca». Vukovac ga je nastojao utješiti govoreći mu da je sasvim svejedno na čije će ruke položiti prisegu i da će biti vrlo brzo gotovo. Po završetku prisega u kraćem govoru Vukovac mu je rekao da preuzima u nadasve kritičnom vremenu veliku odgovornost na sebe i neka nastoji pomoći što god se više bude moglo sirotinji i slabo plaćenim radnicima i namještenicima, koji trpe svaku oskudicu. Werner se prema njegovim riječima oprostio pokunjeno i hladno, a u novinama su objelodanjeni iscrpni članci o tome kako je ugledni građanin i stari ustaški borac i davni poglavnikov prijatelj Ivan Werner položio prisegu kao novo postavljeno gradonačelnik grada Zagreba, na ruke svog prijatelja i suborca ministra unutrašnjih poslova Andrije Artukovića koji mu je tom prilikom održao govor kojim je obuhvatio Wernerove mnogobrojne vrline i zasluge za pobjedu hrvatske stvari.³⁶

Pored toga Vukovcu je povjereno da zajedno sa sveučilišnim profesorom dr. Vinkom Kriškovićem izradi potrebne zakonske odredbe o ustrojstvu i kompetenciji županija kao i državljanstvu.³⁷ Kako su njihovi pogledi bili međusobno suprotni, jer je Krišković zastupao «diktatorska i fašistička gledišta» obojica su zakonske odredbe izrađivali zasebno. Treba istaknuti da dolaskom na vlast ustaše nisu imale jasan plan o organizaciji državne uprave. U vodstvu ustaškog pokreta bilo je vrlo malo osoba koje su posjedovale

³⁴ HDA Javno tužilaštvo, NR Hrvatske, Optužnica Pavelić i Artuković, kutija 120, Zapisnici o iskazima svjedoka, 2.

³⁵ *Novi list*, Zagreb, 28. IV. 1941. Poslije proglašenja NDH za gradonačelnika Zagreba imenovan je Josip Dumandžić. Poslije njegova imenovanja za ministra udružbe u vladi NDH na mjestu gradonačelnika Zagreba naslijedio ga je Ivan Werner. Usp. *Hrvatski narod*, 10. IV. 1941; Jere JAREB, *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. godine do travnja 1945. godine, dokumentarni prikaz*, Zagreb, 2001. 41. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, «Zagreb i ustaška "Nezavisna država Hrvatska", *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb, 1971., 201.

³⁶ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 552. Usp. Jere JAREB, *Političke uspomene i rad dra. Branimira Jelića*, Cleveland, 1982., 30.

³⁷ Vinko Krišković, umirovljeni sveučilišni profesor i esejist, bio je član Odbora za pravosuđe i bogoštovlje Sabora NDH. O Kriškoviću usp: Josip HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1965, 75.-76.

znanje i iskustvo o mehanizmu državnog upravljanja. Pored poglavnika Pavelića i ministra-predsjednika Zakonodavnog povjerenstva dr. Milovana Žanića, razne zakonske odredbe potpisivali su i dr. Mirko Puk, ministar pravosuđa i bogoštolja (supotpisnik odredbe o upućivanju u logore), Mile Budak (supotpisnik rasnih zakona), dr. Andrija Artuković, ministar unutrašnjih poslova te ostali visoki dužnosnici...³⁸

Nacrt zakonske odredbe o državljanstvu Vukovac je predočio Artukoviću koji ga je proslijedio Paveliću. Poglavnik je bio nezadovoljan takvim nacrtom (Vukovac u svom iskazu nije naveo kako je izgledao nacrt zakonske odredbe) i rekao je Vukovcu da polazi sa stajališta «da su svi ljudi anđeli i da nam samo dobro žele». Rekao je da su sve postavke Vukovca kao i njihovo obrazloženje pravno gledano «krasno i plemenito djelo», ali politički ništa ne vrijede. Pavelić je želio da se o tom i takvom nacrtu izjasni vlada. Nacrt je pred sjednicom vlade iznio ministar Andrija Artuković i nacrt je propao uz poklike dr. Mile Budaka: «Niti u tikvi suda niti u Vlahu druga i što se taj Vukovac toliko srodio s komunistima i Židovima» Vojskovođa Slavko Kvaternik je dodao: «Neka dječak pazi kojim putem ide, jer se vrludajući lako dolazi pred zid».³⁹

Za Vukovca je stanje na novoj dužnosti bilo sve nepodnošljivije jer je svakim danom bio svjedokom sramnim i skandaloznim nepravdama. Pokušavao je kod Artukovića ujecati da se poduzmu određene mjere u suzbijanju takvih postupaka, ali mu je odgovoreno «da su to stvari Dide Kvaternika i njegovih organa». Artuković je još dodao da mu je «upravo milije da je tako, nego da on mora u svemu ispravljati krivu Drinu».⁴⁰

Iz osobnog kontakta s ministrom Artukovićem Vukovac je za njega tvrdio da je savršeni glumac, tako da se nikada nije moglo pogoditi što u duši

³⁸ Ivo GOLDSTEIN, suautor Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 581.-582. Primjerice, rasni zakoni od 30. travnja 1941. godine bili su legislativni temelj za progon Židova. Prema tvrdnji dr. Đure Vranešića, voditelja Sanatorija za duševne bolesti, na saslušanju 1945. godine, njemu su u travnju 1941. godine ministar-predsjednik Zakonodavnog povjerenstva dr. Milovan Žanić i utjecajni ustaški ideolog Ivan Oršanić u Banskim dvorima dali na uvid koncept rasnih zakona što ga je prema njihovim riječima sastavio sam Pavelić. Vranešić je, kako je istaknuo na saslušanju, «stekao dojam da je taj zakon preradikalno sastavljen» te je savjetovao «da se za uzor uzmu već postojeći rasni zakoni u Njemačkoj, Italiji i Mađarskoj, a o svemu tome neka se konzultiraju s profesorom Medicinskog fakulteta Borisom Zarnikom koji se bavio rasnim pitanjima». Žanić i Oršanić su bili zainteresirani za određena ublažavanja kojima bi se omogućilo izuzeće njihovim suprugama koje su porijeklom bile Židovke, odnosno polužidovke. Prema izjavi Vranešića, prof. Zarnik je u tom smislu preradio i stručno poboljšao tekstove koji su u toj dotjeranoj verziji u obliku tri komplementarna zakona predani na daljnju redakciju u Ministarstvo unutrašnjih poslova i 30. travnja 1941. godine objavljeni kao temeljni zakoni NDH. Mile Budak je na saslušanju u svibnju 1945. godine tvrdio da je «sve zakone o nearijevcima izrađivao stručni odbor po nalogu poglavnika i mi nismo diskutirali sami zakon, ali smo o samom predmetu često razgovarali».

³⁹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 534.

⁴⁰ Isto, 535.

misli i što će učiniti, a što neće. Istaknuo je da je Artukoviću predočavao da ustaštvo u praksi rezultira samim zločinima i nepravdama prema stanovništvu, pa čak i prema hrvatskom činovništvu, a on je uvijek odgovarao da je to revolucija i da je tako bilo i da će to biti dok je svijeta i vijeka.

Vukovac je tada u takvim okolnostima prema vlastitom iskazu bio na rubu živčanog sloma. Kada su 30. travnja 1941. objavljene tri zakonske odredbe, o državljanstvu i državnoj pripadnosti, o rasnoj pripadnosti te o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda⁴¹ Vukovac je protestirao usmeno i pismeno kod Artukovića protiv takvog nakaznog zakonodavnog rada s upozorenjem da sada nitko više u Hrvatskoj nije siguran «ni zato da je samo državljanin i čovjek». Naime, odmah po stvaranju NDH formulirana je i propagirana teorija o stvaranju samostalne hrvatske države kao isključivo životnog prostora hrvatskog naroda i to je bio jedan od temeljnih postulata vlasti NDH. Posebno valja spomenuti definiciju «državljanina» NDH, sadržanoj u posebnoj «Zakonskoj odredbi o državljanstvu» objavljenoj 30. travnja 1941. godine. Točka 2. te odredbe glasi: «Državljanin je državni pripadnik arijskog porijekla, koji je svojim držanjem dokazao, da nije radio protiv oslobodilačkih težnji hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj».⁴²

Vukovac tvrdi da je za sređivanje upravno-političkih prilika u Hrvatskoj zahtijevao ravnopravnost Hrvata i Srba, dok je «prosuđivanje ljudske vrijednosti prema rasnom porijeklu nazvao sramnim ludilom». Pri tomu se je pozvao na svoje prijateljske veze sa Srbima i Židovima «kao i na očiglednu valjanost mnogih nearijevaca i opet štetnost tolikih arijevaca».⁴³

Krajem svibnja 1941. godine Vukovac je prilikom službenog puta u Osijeku na svoju ruku naredio da se smjesta puste na slobodu svi politički uhićenici, njih oko 300. Zatim je u govoru (Vukovac navodi više od 30 000 ljudi) rekao: «Zulumi gudala i ispadi krvožednih nikada neće Hrvatsku učiniti sretnom». Vukovac je govorio o neophodnoj potrebi «da se život Hrvata sa ostalim sugrađanima učini snošljivim». Pri tome je potpuno ignorirao postojanje Njemačke i Italije, a ustaštvo žigosao riječima da hrvatsko rodoljublje nije i ne može biti ovisno o posebnim uniformama i prisegama, nego da zahtijeva prije svega znanje, ljubav i požrtvovnost. Oni pak, koji toga ne shvaćaju i koji se svejednako razmeću tobožnjom svojom vječitom spremnošću za dom, neka znadu, da su uistinu spremni samo oni koji žive za rad i poštenje i koji se ne pačaju u poslove, kojima nisu dorasli. Vrijeme je da se uklone nasilnici i štetočine i da zavlada plemenita radinost i znalčki red stvari».⁴⁴

⁴¹ *Narodne novine*, 30. IV. 1941.

⁴² F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska*, 145.

⁴³ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 535.

⁴⁴ Isto, 536.

Ovaj govor je objavljen na osobni Vukovčev pritisak u osječkom «Hrvatskom listu» 26. svibnja 1941. godine (jer ga niti jedne zagrebačke novine nisu htjele objaviti) i uzvitlao je pravu buru, od pohvala i zahvalnosti do prijekora i pogibeljnih prijetnji.⁴⁵ Posebno su bile napadnute Vukovčeve riječi: «Ako se i ne vjeruje u slavenstvo, ne može se podupirati barbarstvo i kopati sam sebi grob» te: «Moram li birati između hrvatstva i čovječnosti, onda mi je milija čovječnost bez Hrvatske, nego Hrvatska bez čovječnosti».⁴⁶

Ostavci je prethodio kako Vukovac navodi «luđački» istup Dide Kvaternika, ravnatelja Ravnateljstva za javni red i sigurnost, uperenog protiv njega osobno i protiv kako Vukovac navodi «sveukupnog hrvatskog savjesnog i stručno revnog činovništva». Naime do Kvaternikova istupa je došlo jer su Vukovca razni ljudi upozoravali da se puno pojedinaca i ustanova javljalo zbog važnih pitanja u Ravnateljstvo za javni red i sigurnost, ali da se tamo službenici uopće nisu javljali na telefon jer su kako je čuo «sa Didom Kvaternikom okolo po gradu bančili». O tome je obavijestio Artukovića upozorivši ga da ne može jednostavno reći da ga se takve stvari ne tiču i da po svom visokom položaju svakako za njih snosi odgovornost. Artuković koji je ranije, prema iskazu Vukovca, prelazio preko takvih stvari, sada je smatrao da je ipak potrebno nešto učiniti, pa je 3. lipnja 1941. godine pod br. 6. 639 Pr. MUP 1941. izdao spis pod predmetom: «Neprekidna služba kod Ravnateljstva za javni red i sigurnost na ruke ravnatelja u Zagrebu poziv da rečeno ravnateljstvo odredi izvan uredovno vrijeme po danu i noći službujućeg činovnika perovodjne struke, odnosno organa doraslog svim zadacima perovodne redarstvene službe. Ovaj akt je 4. lipnja 1941. godine došao Didi Kvaterniku koji je nazvao telefonom Vukovca rekavši mu da zna da je «on ta hulja, koja mu šalje dopise, kojima se istražuje školska i stručna sprema hrvatskih ustaških heroja», kojima svi «kvalificirani činovnici nisu dostojni polizati ni prah s njihovih cipela» i da će mu to «platiti kao i onaj svoj besramni govor u Osijeku za kojega zna kako je u originalu glasio i da mu je dovoljno već i ono što je pročitao u osječkom «Hrvatskom listu» i predočio poglavniku, koji je to također označio kao rušenje ugleda hrvatske države i zlonamjerno iznošenje i pretjerivanje tegoba».⁴⁷

⁴⁵ Poslije uspostave NDH, svi listovi na području NDH bili su zabranjeni, kako bi se moglo u cijelosti pristupiti stvaranju nove ustaške štampe. Centralni ustaški list postao je *Hrvatski narod* pokrenut već 10. travnja 1941. godine. Ustaše su bile zainteresirane da se i u pojedinim drugim mjestima nastavi s izdavanjem listova koji su povremeno ili redovitije izlazili prije rata, a u kojima su bile prisutne desničarske tendencije. Produžetak njihova izlazenja trebao je argumentirati prisustvo i utjecaj ustaša u pojedinim sredinama prije rata. Od tih listova svakako je za ustaše najvažniji bio osječki dnevnik *Hrvatski list*. On i novopokrenuti *Sarajevski novi list* bili su glavni provincijski listovi u NDH. Ulaskom partizana u Osijek 14. travnja 1945. godine obustavljen je *Hrvatski list*. Usp. F: JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 203.

⁴⁶ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 536.

⁴⁷ Isto, 539.

Treba istaknuti da je ovakvo ponašanja službenika u RAVSIGUR-u kao i u UNS-u bila rijetka pojava jer je Eugen Dido Kvaternik bio vrlo strog i nastojao je da mu događaji ne izmaknu kontroli te je provodio oštre sankcije prema vlastitom osoblju koje nije uredno i savjesno obavljalo svoj posao. Tako je primjerice Ustaška nadzorna služba izdala oglas 9. veljače 1942. godine da su četiri agenta Ustaškog redarstva poimenično navedena, (Stjepan Crnogaj, Henrik Geršik, Branko Randić i Vladimir Valent) osuđena na tri godine u sabirni i radni logor Jasenovac i to zbog “zloporabe svog položaja”, “zbog nedostatka stege, zbog grubosti, naprasitosti i neuljudnosti prigodom uredovanja”. Kao energični zapovjednik UNS-a E. D. Kvaternik trudio se zvesti disciplinu i vrlo strogo je kažnjavao postupke protivne naredbama, a najviše je nastojao suzbiti korupciju i samovoljnu pljačku. Osim zapovjednika UNS-a i poglavnika koji je imao vrhovni nadzor nad UNS-om i Ustaški stegovni kazneni sud u Zagrebu je imao ovlasti vršenja stegovne i kaznene sudbenosti nad svim pripadnicima UNS-a izricanjem kazni, od odstranjenja iz ustaških redova do smrtne kazne.⁴⁸

Vukovac je poslije Kvaternikovog poziva otišao Artukoviću i ispričao mu što se dogodilo. Artuković mu je savjetovao da se pravi kao da se ništa nije dogodilo, i rekao mu: «da je Dido takav čovjek koji nema staložene čudi i koji će možda već sutra požaliti svoj istup i dati vam svaku zadovoljštinu, a bilo bi nezgodno da s njim obračunavate do kraja, jer je on jači i od svih poglavniku najbliži». Vukovac je odgovorio da radi jednog spisa koji nosi njegov (Artukovićev) potpis, dakle ministra unutrašnjih poslova biva on, od visoko rangiranog ustaškog dužnosnika izgrđen i ugrožavan opasnim prijetnjama. Vukovac je istaknuo da je Dido Kvaternik na njega navaljivao s najvećom mržnjom, premda se ranije nisu poznavali. Vukovac je o Eugenu Didi Kvaterniku govorio «kao o luđaku i manijaku. Zadojen je upravo luđačkim shvaćanjima o revoluciji koju treba provesti, a ima, očito, velike ovlasti jer radi što hoće te je on zapravo pravi gospodar u ministarstvu unutrašnjih poslova».⁴⁹

Vukovac je kao i Dido Kvaternik bio državni tajnik, pa je imao pristup na sjednice vlade na kojima je izlagao metode suprotne Didi Kvaterniku. Prema pisanju Vladimira Židoveca «jednoga dana obojicu je pozvao k sebi ministar dr. Artuković». Saslušao je izlaganje D. Kvaternika o revolucionarnim potrebama naših vremena, a onda je saslušao i Vukovčeva shvaćanja o potrebi legalnog razumnog i promišljenog postupka. Artuković je na to presudio: «Vidite, vas obojica ste mi nužno potrebni! Vi Dido predstavljate jedan ekstrem, to je radikalnost i revolucionarnost, a vi Vukovac predstavljate drugi ekstrem, a to je stroge zakonitosti i umjerenosti. Na taj način vas se obojica zapravo upotpunjujete, koliko god se međusobno gložite. Vi ste baš ono što mi treba, tako da mogu ići zlatnom sredinom». Međutim, Artuković nije ni

⁴⁸ *Narodne novine*, 28. 11. 1941.

⁴⁹ I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 584. Usp: HDA, RSUP SRH SDS, 013.0.56., Vladimir Židovec, *Moje sudjelovanje u političkom životu*, 30, 138, 139.

pokušavao ići «zlatnom sredinom», jer je Vukovcu samo na riječima obećavao, a «radikalnom» Kvaterniku djelima se priklanjao.⁵⁰

Međutim, ubrzo se i odnos između Dide Kvaternika i Artukovića zaoštrio i nije bilo gotovo nikakve komunikacije među njima.⁵¹

U takvoj situaciji Vukovac je 4. lipnja 1941. godine podnio pisanu ostavku ministru Artukoviću u kojoj se kaže: «U vezi škandaloznog događaja, o kojemu sam Vam malo prije podnio iscrpan službeni izvještaj, a koji je samo najnoviji prilog pojavama, koje već od prvog časa i svejednako dalje smatram sudbonosno štetnima za opće narodne interese i navlastito za osobnu sigurnost i radnu volju i sposobnost svakog vrijednog člana narodne zajednice (o čemu sam sa najboljim namjerama govorio i u Osijeku) čast mi Vas je ovim izvijestiti, da i konačno ostajem pri svom ranije izloženom stanovištu, da mi je pod ovakvim okolnostima posve onemogućeno svako stručno valjano i čovjeka dostojno vršenje službe. Najnoviji ispad g. Eugena Kvaternika – luđački izazovan i sablažnjivo nepravedan za svekoliko čestito i kvalificirano hrvatsko činovništvo, kome i sam pripadam – samo je jedan dokaz više, da sam na ispravnom putu, kada ne prestajem tvrditi, da su uzaludni svi plemeniti naponi, dok bezumlje i strasti vode glavnu riječ. Uvjeren sam da ćete savezno sa izloženim izvoliti uvažiti, kao i na najvišem mjestu blagonaklono protumačiti, da mi dok stvari tako stoje – savjest i poimanje prava i dužnosti narodnog činovnika ne mogu dopustiti, da se makar i čas dulje zadržim u službi, pogotovo kad mi je poznato, da neposredno predstoji višednevno izbjivanje iz zemlje (Artuković se kao pratnja Paveliću u to vrijeme spremao u posjet Njemačkoj) g. državnog poglavara i Vaše. Slobodan sam Vas uslijed toga zamoliti, da još danas poradite na tome, da već za sutrašnji dan bude shodno određeno glede daljnjeg vršenja poslova, koji su bili povjereni mojoj brizi, jer se ja u uredovnicu više ne vraćam».⁵²

Vukovac je ovaj podnesak predao Artukoviću na ruke koji ga je pročitao i rekao da će do sutra izreći svoje mišljenje, na što je Vukovac uzvratilo da će u tom slučaju poći izravno poglavniku. Premda ga je Artuković pokušao odvratiti od toga nauma, govoreći «da forsiranjem stvari srlja u propast», Vukovac se uputio u Banske dvore gdje je Pavelić zasjedao i obavljao primanja. Dok je čekao Pavelića da ga primi naišao je vojskovođa Slavko Kvaternik koji je tada prema Vukovčevim riječima rekao doslovno sljedeće: «Je li ti dosta da te sijedi otac moli za oprostjenje u ime svoga ludog sina». Vukovac mu je odgovorio: «Dovodite me u najveću nepriliku, jer koliko god visoko cijenim vaš očinski gest, ipak moram podvući da se tu ne radi ni o

⁵⁰ S. GOLDSTEIN, *Jutarnji list*, 8. siječnja, 2005., 56.

⁵¹ Artuković je prilikom rekonstrukcije vlade u jesen 1942. godine napustio ovo ministarstvo i preuzeo ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja. *Hrvatski narod*, Zagreb, 19. listopada 1943., 1.

⁵² HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 541.

kakvoj privatnoj razmirici, koja bi se mogla na taj način odstraniti. Vaš sin je punoljetan i stoji na čelu najodgovornije službe u najkritičnijem vremenu, pa se prema tome radi o nadasve krupnim upravno-političkim i socijalnim problemima, rješenjem kojih on nije dorastao, nego samo sije zlo i razdor». S. Kvaternik je bio vrlo iznenađen ovim Vukovčevim riječima, ali ga je mirno saslušao i rekao: »Ako on još samo jedanput povrijedi, ja ću biti prvi koji će se baciti kamenom na njega». Vukovac je odgovorio da je Dido «već toliko puta i tako strašno pogriješio, da ne treba na stare nepravde čekati nagomilavanje novih». Slavko Kvaternik se je tada, prema Vukovčevom iskazu silno uzrujao rekavši: «A tako, ti tjeraš mak na konac. Pazi da ne dođeš pred zid».⁵³

Poglavnik tada nije primio Vukovca koji je sutradan ponovo otišao Artukoviću i zamolio ga da kod poglavnika ishodi odredbu o osobi koja će njega, odnosno Artukovića zamjenjivati u službi za vrijeme njegovog izbivanja, odnosno posjeta Njemačkoj, jer da se on (Vukovac), «kao što sam jučer pismeno izvijestio u uredovnicu više ne vraćam». Artuković je otišao do poglavnika koji je odredio da će Artukovića za vrijeme izbivanja iz zemlje, u obavljanju poslova ministra unutrašnjih poslova zamjenjivati vojskovođa Slavko Kvaternik. Glede Vukovca poglavnik je odobrio, odnosno uzeo na znanje da ne treba obavljati službu sve «dok se on poglavnik ne vrati u zemlju i s njim usmeno ne raspravi stvar».⁵⁴

Kada se 7. lipnja 1941. poglavnik vratio iz posjeta Njemačkoj, primio je posljednji put Vukovca rekavši mu da očekuje «da će se jednom zauvijek riješiti svojih odvojenih mišljenja i vratiti na dužnost». Nadodao je i da je isprikom oca i sina Kvaternika Vukovcu dana puna zadovoljština, na što je on uzvratilo da se sin nije ispričao, nego otac u ime svog «kako je rekao ludog sina». Vukovac je rekao da se povrh toga u stvari ne radi o potrebi nikakve osobne zadovoljštine, nego da «zadovoljštinu traže svi koji su ugroženi od zločina i nepravde, a ta zadovoljština, da se može sastojati samo u tome da se uklone nasilnici i štetočine i da se dozvoli govoriti istinu». Na ove riječi Pavelić je spomenuo Vukovčev govor u Osijeku, spočitnuvši mu da je žalosno da je objelodanjen u osječkom «Hrvatskom listu» i da je to izvršeno pod Vukovčevim pritiskom koji je zlorabio autoritet bivšeg gradonačelnika. Vukovca je poglavnik tada otpustio uz napomenu da se do daljnjeg »ima zadržavati u svom stanu», naročito s obzirom da će ga tamo posjetiti Eugen Dido Kvaternik.

Vukovac je poslušao poglavnika i do 19. lipnja uglavnom je boravio u stanu, a u rijetkim prilikama kada je izlazio zamijetio je da je pod budnom policijskom prismotrom. Toga dana nazvao ga je telefonom ministar Artuković i rekao da je sutra, 20. lipnja svečani obred na groblju Mirogoj povodom obljetnice smrti bivših zastupnika HSS-a poginulih u beogradskoj skupštini. Rekao je Vukovcu da bi premda više nije bio u službi trebao radi vla-

⁵³ Isto, 543.

⁵⁴ Isto, 544.

stih interesa biti tamo nazočan. Vukovac je prisustvovao crkvenom obredu na kojem mu je prišao E. D. Kvaternik govoreći: «No jesmo li prijatelji? Jeli sada sve u redu». Vukovac je odgovorio da «ništa nije u redu, niti se može tako urediti» te je izašao iz groblja. Artuković ga je tada sustigao i pokušao s njim razgovarati, ali Vukovac je ustrajao u svojoj nakani da napusti službu. 20. lipnja 1941. godine pismeno je poglavniku obrazložio razloge ostavke. Vukovac je istaknuo da službu napušta «zbog toga, što ne mogu ni kriv ni dužan snositi odgovornost za nemoguće i štetne postupke odlučujućih faktora, ali da smatram da po svom poštenom radu zaslužujem umirovljenje putem milosti».⁵⁵

Dana 24. lipnja 1941. godine Vukovac je dobio priopćenje potpisano od ministra Andrije Artukovića koje je glasilo: «Prema rješenju Ureda Predsjedništva vlade od 21. lipnja 1941., broj 2314/1941 uvažio je Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske Vašu molbu za umirovljenje. O tome se obavještujete znanja radi time, da se sa današnjim danom razrješavate daljnjeg službovanja. Po zakonu pripadajuća mirovina doznačit će Vam se posebnim rješenjem».⁵⁶

Dana 26. lipnja 1941. godine u «Narodnim novinama» je objavljeno Vukovčevo umirovljenje, bez spomena da je uslijedilo na njegov vlastiti zahtjev, čime se prema Vukovčevom mišljenju željelo stvoriti dojam da se iz službe uklanja radi protuhrvatskog rada i držanja. Prema njegovom mišljenju sve se svodilo na disfimirajuću formulu da je kao «nedostojan odstranjen iz hrvatskih narodnih redova, jer gdje bi inače normalan čovjek sam napustio službu domovini i u isti mah sjajnu karijeru». Vukovac je bio time nezadovoljan te je zahtijevao da se objavi da je zatražio umirovljenje i da mu se u skladu s postojećim propisima «kao činovniku po zvanju sa preko 20 godina uzorne i poštene službe narodu» prizna pravo na mirovinu. Kada je u ministarstvu unutrašnjih poslova zatražio udruženje rješenja o umirovljenju da može dobiti mirovinu odgovoreno je da takvog rješenja nema. Objašnjeno mu da je on alternativno molio umirovljenje ili makar uvažanje ostavke na službu te da je poglavnik na Vukovčevom pismu samo napisao «Uvažiti» što je značilo da se uvažava ovo potonje, odnosno ostavka na službu. Mirovina mu nije priznata sve do jeseni 1943. godine kada mu je naknadno izdano i od Pavelića potpisano rješenje o njegovom umirovljenju i mirovina se je mogla realizirati. Za mirovinske poslove (isplate mirovina) općinskih službenika postojala je posebna Mirovinska zaklada općinskih službenika koja je imala svoj posebni ured i svoje činovništvo koje je sama plaćala, ali vrhovni nadzor i upravu vodili su posebni viši činovnici glavnog ravnateljstva za unutrašnju upravu koje je imenovao ministar unutrašnjih poslova, a koji ih je mogao u svako vrijeme smijeniti. Oni su taj posao vršili uz svoju dužnost u glavnom ravnateljstvu. Pod tu mirovinsku zakladu spadali su samo općinski činovnici iz područja bivše banovinske Hrvatske.⁵⁷

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, 547.

⁵⁷ HDA, RSUP SRH SDS, 015.7/11., kut., 73, Izjava dr. Vladimira Sabolića, 38.

Međutim, kako je kuna u to vrijeme već bila znatno obezvrijeđena, Vukovac je pretrpio značajan materijalni, odnosno financijski gubitak.⁵⁸

Poslije sloma NDH, S. Vukovac je radio u Arhivu grada Zagreba. Dana 18. studenog 1980. godine umro je u Zagrebu.⁵⁹

Zaključak

U prvoj vladi NDH ministar unutrašnjih poslova postao je dr. Andrija Artuković, a Stjepan Vukovac bio je imenovan državnim tajnikom u MUP-u. Eugen Dido Kvaternik je odmah poslije uspostave NDH na položajima koje je zauzimao kao ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSI-GUR) i zapovjednik Ustaške nadzorne službe (UNS) imao vrlo jak politički utjecaj i uz Pavelića smatran je najmoćnijim čovjekom u NDH. Obavljajući u stvari nadzor nad cjelokupnim radom upravnih i ustaških ustanova, mlađi Kvaternik je uz pomoć svojih suradnika stvorio vrlo jaku političku poziciju, koja mu je omogućavala neograničenu samovolju i zavođenje prave strahovlade u NDH. Andrija Artuković kao ministar unutrašnjih poslova nije imao nikakve ingerencije nad RAVSIGUROM i UNS-om koji su formalno potpadali pod MUP, kojim je rukovodio Dido Kvaternik. Mlađi Kvaternik je radio što je htio i bio je pravi gospodar u MUP-u NDH.

Stjepan Vukovac je odmah poslije stupanja na dužnost pomoćnika unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske došao u sukob s Eugenom Didom Kvaternikom i već je tada izražavao neslaganje s postojećim režimom te je ubrzo podnio ostavku. Propast NDH pored svih dobro poznatih razloga, ima svoj duboki moralni uzrok, koji leži u sustavnom kršenju svih temeljnih čudorednih zasada. Pojedinci poput osječkog gradonačelnika S. Vukovca su nastojali odgovorno i pravodobno ukazati na ta kršenja i zastranjivanja. Treba istaknuti da je u nižim upravnim strukturama ustaškoga pokreta i vlasti bilo dosta primjera da su se pojedini dužnosnici, zbog neslaganja s karakterom režima i pojedinim postupcima, od toga distancirali i povukli sa svojih funkcija ili članstva. U višim strukturama središnje vlasti, takvih primjera, poput navedenog Stjepana Vukovca bilo je vrlo malo.

⁵⁸ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1./44. Dosje Andrije Artukovića, Zapisnik preslušavanja Stjepana Vukovca od 31. V. do 6. VI. 1952. kut. 54., 541.

⁵⁹ *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997., 424.

Summary

STJEPAN VUKOVAC – OSIJEK’S MAYOR IN THE GOVERNMENT OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

There have been few records in Croatian historiography of Stjepan Vukovac, the Mayor of Osijek and Assistant Minister of Interior Affairs of the Independent State of Croatia (a position which very soon he abandoned). This paper sets out to illuminate, on the basis of historiographic data, the role and activities of Stjepan Vukovac, the mayor of Osijek at the time of the establishment of the Independent State of Croatia in April 1941. Special attention is paid to his entrance into and activities within the Government of the Independent State of Croatia, and to the reasons leading to his resignation in June 1941.

On assuming the position of Assistant Minister of Interior Affairs, Stjepan Vukovac entered into conflict with Eugen Dido Kvaternik, and at this earliest stage of his mandate, voiced his disagreement with the current regime. As the state secretary and assistant minister, Vukovac told the ustasha official from Karlovac, Vladimir Židovac that “even though there have only been a few isolated cases so far, one must conclude that Dido Kvaternik and the other competent «figures» are preparing to wage a full scale war against the Serbs and the Jews to their complete annihilation”. Soon enough, Vukovac’s premonitions proved true; towards the end of June the most massive wave of arrests was launched. It must be stressed that the persecution of the Serbs, Jews but also of different-minded Croats, produced a state of chaos in the Independent State of Croatia since its very inception. Persecutions of Serbs were a part of Pavelić’s planned agenda, which he started implementing aided by around 250 returned Ustashas. Such ustashas were sent off to different regions and places with the purpose of persecuting the Serbs and terrorizing the Croats who did not share their political views. Under the German pressure, some anti-Semitic laws were also passed and the persecution of Jews began.

However, at lower administrative levels of the ustasha movement and the government there were quite a few officials who distanced themselves from the ruling regime and from their particular actions, and who resigned from their positions or cancelled their memberships. Among the higher structures of central government, such examples were few, but one notable example, beyond doubt, is Stjepan Vukovac.

(Prijevod sažetka: *Gabrijela Buljan*)

Key words: Stjepan Vukovac, Osijek, Independent State of Croatia (NDH), Ministry of the Interior